

would have been a massive undertaking, but something one would expect from a doctoral work concerned with the encounter of eighteenth-century French Catholicism with other religions and other branches of Christianity.

La rencontre des religions is therefore less interesting as a contribution to the study of the encounter between religions, than as a book containing useful information on Abbé Outier and on a number of names and anecdotal matters related to northern Sweden in the eighteenth century. As such it belongs, both in its form and content, entirely to the traditional genre of studies on *l'homme et son oeuvre*, the Man and his Work.

Martin Wåhlberg

Mona Rautelin, *En förutbestämd sanning: barnamord och delaktighet i 1700-talets Finland belysta genom kön, kropp och social kontroll* ([Helsingfors]: [Mona Rautelin], 2009). 592 s.

Mona Rautelin ägnar sin avhandling, nästan sex hundra sidor, åt en studie av barnamord. Med 1700-talet som undersökningsperiod och södra Finland som huvudsakligt undersökningsområde motiverar hon övertygande sin studie i relation till tidigare forskning som framför allt behandlat andra delar av det svenska riket och andra tidsperioder. Rautelin inbegriper dessutom utredningar om delaktighet i barnamordsbrott på ett sätt som inte tidigare skett i nordisk historieskrivning.

Frågan som står i centrum för hennes undersökning är *hur*: hur "kvinnor blev mörderskor inom en viss parrelation och i ett visst hushåll, samt *hur* de framställdes som mörderskor vid tingen och i de högre rättsinstanserna" (s. 16). Hon lägger stor vikt vid den lokala agrara miljön där brotten skedde och de kulturella föreställningar om havandeskap, sedlighet och heder som präglade den. Hennes

ambition är bland annat att "blottlägga de kulturbundna faktorerna som underbyggde och förebyggde" barnamordsbrottet (s. 17). Med begreppet barnamördande, i stället för barnamord, betonar hon att brottet bör ses som en process med flera personer inblandade samt att det i första hand är handlingar – det som de inblandade personerna gjorde – som intresserar henne. Med detta synsätt hamnar åtal för delaktighet och de sammanhang och situationer där det mördade barnets föräldrar befann sig i analysens centrum. Mötet mellan "barnamördandets rättsteori och sociala praktik" står i fokus, och hon vill därigenom problematisera "gränsen mellan dessa två dimensioner". Hon menar vidare att lagens definition av barnamord tenderade att osynliggöra barnamördandets sociala kontext samt att de samtida juridiska synsätten i hög grad övertagits av senare tiders forskare. Barnamörderskorna har i linje med det beskrivits som "offer för ett personrelaterat, kyrkligt och samhälleligt förtryck" (s. 21). I relation till ett sådant synsätt, där alla ogifta mödrar betraktas som en anomali, är det, som Rautelin gör, relevant att fråga sig varför det var *så få* ogifta mödrar som blev barnamörderskor.

Källorna är i första hand ett åttioatal detaljerade och i flera fall exceptionella barnamordsfall och ett fyrtiotal utredningar om delaktighet i barnamordsbrott. Detta material har kompletterats med ett antal mindre dokumenterade barnamordsfall, en del kyrkobokföringsmaterial, samtida juridisk och rättsmedicinsk litteratur, handlingar från fängelser samt skillingtryck och sägner. Rättsprotokollen spänner över hela den rättsliga hierarkin, från underrätternas konceptprotokoll till rådets protokoll i justitieärenden. Det är ett digert, komplext och väl sammansatt källmaterial men, trots författarens försök att presentera materialet både i brödtexten och i bilagor, är det ändå svårt för läsaren att få ett grepp över det och på vilket sätt Rautelin använder de olika typerna av texter. Jag hade gärna inledningsvis

sett några sammanfattande tabeller i brödtex-
ten över hur materialet fördelar sig geografiskt
och tidsmässigt (en geografisk översikt över
materialet finns i en bilaga), samt utförligare
metodiska och källkritiska resonemang. I in-
ledningen finns ett avsnitt där centrala begrepp
som kön, kropp och kontroll presenteras och
diskuteras samt ett avsnitt om "läsesätt och
metod". I det senare pläderar författaren bland
annat för en läsning av källorna som låter tyst-
nad tala (s. 64) och pekar på att diskrepansen
mellan barnmordslagen och brottens kontext
ofta gav upphov till ett "analyserbart gap mel-
lan frågor och svar" (s. 65). Jag saknar ändå
mera konkreta resonemang om hur författaren
förhåller sig till de olika typer av utsagor som
förekommer i de texter hon använder, och till
de olika typerna av texter hon använder.

Rautelin redovisar sin studie i sex empi-
riska kapitel som struktureras i enlighet med
de indicier och den kedja av händelser som
präglade barnmordsbrottet: att man hittade
ett spädbarnslik, relationen som ledde till
havandeskap, den hemlighållna graviditeten,
förlösningen och försöken att gömma undan
liket. Boken är omfattande och utrymmet för
recensionen begränsat så jag kommer inte att
ta upp alla kapitel utan lyfter i det följande
fram några valda delar av bokens digra inne-
håll.

Det första empiriska kapitlet ägnas åt frå-
gor om hur barnen i barnmordsfallen dött.
Ofta, men inte alltid, fanns ett barnlik och
en viktig fråga i rätten var huruvida barnet
varit ofullgånget eller fullgånget, levande el-
ler dödfött och om det dött av vanvård eller
våld. Svaret kunde vara avgörande för moderns
öde. Rautelin visar att bevis för dödligt våld
var ovanligt och menar att våldet i de relativt
få fall det förekom var ett uttryck för moderns
hat mot barnet samt att det utlöstes av barn-
naskriket. Här lutar hon sig mot forskning
om barnmord i moderna samhällen där man
knutit hög våldsbenägenhet vid spädbarns-
skrik till låg intelligens, ångest och depression.

Jag tycker inte att hennes slutsatser är riktigt
övertygande i det här avsnittet. Rautelin verkar
i princip lita till de berättelser om händelse-
förloppet som de anklagade kvinnorna själva
gav vid rannsakingarna. Som historiker kan vi
omöjligt veta om de stämde med verkligheten,
utan bör, menar jag, i stället utgå ifrån att
den anklagade kvinnans berättelse präglades av
hennes intressen i den specifika situationen. Vi
kan faktiskt inte veta om barnamörderskans
våld grundade sig i mentala funktionsnedsätt-
ningar, medvetet ont uppsåt eller plötslig pa-
nikångest.

Liknande tolkningsproblem förekommer
i flera sammanhang i boken. I det fjärde ka-
pitlet, som handlar om hemlighållandet av ha-
vandeskapet, hävdar Rautelin till exempel att
medvetet dolda graviditeter endast förekom i
exceptionella barnmordsbrott (s. 293). Å ena
sidan säger hon detta mot bakgrund av empi-
risk belägg för och rimliga och bra resone-
mang om att många av de anklagade kvinnorna
var oerfarna och troligen inte kände igen teck-
nen på graviditet, att det överhuvudtaget rådde
osäkerhet om hur man skulle avgöra om någon
var gravid i 1700-talssamhället, samt att det
fanns ett starkt tabu mot att tala öppet om
havandeskap i det agrara Finland. Här finns
styrka i Rautelins analys och hon tillför nya
aspekter till tolkningen av barnmordsbrotten.
Å andra sidan tenderar Rautelin att göra det
hon beskyller tidigare forskning för, nämligen
att se barnamörderskorna som offer för om-
ständigheterna (till exempel s. 30), även om
hon lyfter fram delvis andra omständigheter.
Om tidigare forskare har framställt barnmör-
derskorna som offer för föreställningar om
kvinnlighet, framställer Rautelin dem i stäl-
let som offer för sin oerfarenhet och för (det
omedvetna) kravet att följa "nedärva bete-
endemönster" (s. 286). Hon tar inte ställning
till att kvinnorna i 1700-talets finska agrar-
samhällen sannolikt kände till de rättsliga reg-
lerna kring barnmord och bör ha kunnat agera
för att undvika misstankar om barnmord.

Den här typen av tolkningar och resonemang leder till att Rautelin i slutänden konstaterar att "[m]ajoriteten av barnamordsbrotten i 1700-talets Finland var omedvetna." (s. 494) Hon menar att brotten var oplanerade, att de begicks av slumpmässiga skäl (som att en kvinna råkade föda i skogen) och för att människor i kvinnornas omgivning brustit i tillsynen och omtanken om dem. Hon hävdar att förlossningen kom som en överraskning för de flesta av kvinnorna och att de "instinktivt" (s. 495) sökte avskildhet samt att "det är troligt att de flesta barnen föddes livlösa eller verkade vara döda". (s. 496) Enligt min mening är dessa påståenden resultat av att en bitvis mycket okritisk källtolkning. Även om de kvinnor som stod inför rätta anklagade för barnamord *sade* att de inte känt till att de var gravida, att de inte förstod att de skulle föda eller att de tvingats till tystnad av sina lägersmän, kan vi inte dra slutsatsen att det var så. Däremot kan vi använda kvinnornas argumentation som grund för att skapa oss en bild av vad de kunde säga, vilka argument som uppfattades som gångbara och vilka verklighetsskildringar som var möjliga och på så sätt fördjupa vår kunskap om 1700-talets samhälle. Rautelin gör även detta, men framställningen hade definitivt vunnit på färre tvärsäkra påståenden om hur det var, och fler öppna resonemang baserade på omsorgsfullt kontextualiserade källtolkningar.

En del där Rautelins tolkningar och resonemang är mer övertygande är tredje kapitlet, "Mannens skam och hans delaktighet", som – talande – slutar med ett avsnitt med titeln "Kvinnan huvudansvarig". Rautelin fokuserar här på den utomäktenskapliga relationen som var utgångspunkten för graviditeten och här bär hennes fokus på barnamördandet som process frukt. Genom att fokusera på relationen mellan den anklagade kvinnan och barnafadern, på mannens delaktighet i döljandet av graviditeten och barnamordet kommer hon fram till att det i slutänden var kvinnan som fick bära

ansvaret för barnmordet. Genom noggranna genomgångar av källorna i kombination med en djuplodande kontextualisering visar hon här hur både tjänande unga män och kvinnor handlade med utgångspunkt i rädsla för husbondfolk och föräldrar. Kvinnorna gick, enligt Rautelin, ofta in i sexuella relationer med antagandet och hoppet om att de skulle leda till äktenskap om de blev gravida, medan unga drängar ofta svek kvinnorna av rädsla för att förlora sin tjänst eller hamna i ett äktenskap som föräldrarna inte skulle godkänna. En del män flydde bygden, andra uppmanade kvinnorna att göra sig av med fostren eller de nyfödda barnen och tvingade dem att tåga. Möjligheterna till påtryckningar ökade om lägraren också var kvinnans husbonde.

När det gäller männen pekar Rautelin på motsättningarna mellan en politisk diskurs där mannens ansvarslösa sexuella agerande utpekades som ett allvarligt problem, och de konkreta rättsliga sammanhangen där männen lätt kom undan. Om barnafadern erkände lägersmålet kom han regelmässigt undan misstankar om delaktighet och han gavs – genom vittnesmål om när samlaget hade skett – också möjligheten att påverka bevisföringen mot kvinnan. De anklagade kvinnorna bidrog också till detta genom att de, med Rautelins ord gick "i döden för att de försökte skydda hushållets rykte, husbondfolkets och föräldrarnas sinesfrid och lägrarnas hemligheter" (s. 219). Barnamördandet bäddas i detta kapitel skickligt och övertygande in i den samhällsordning som beskrivits i termer av "hushållssamhälle", "Hustavlans samhälle" och "husbondevälde". Det ger en ny förståelse för barnamördandet som process och bidrar till att förklara varför vissa kvinnor kom att mördra sina barn.

Den tidigmoderna periodens barnamordsbrott ägnades i sin samtid omotiverat stor uppmärksamhet. Brottnens antal motsvarade långt ifrån den uppmärksamhet de fick. Rautelin menar att brottet blev ett "exempelbrott", bland annat för att de omfattande rättegångar-

na tyngde rättsapparaten och att brottet också hamnade i centrum för diskussionerna om dödsstraff under 1700-talet. Barnamord fick en symbolisk betydelse i 1700-talets samhällsdebatter. Man kan nästan tala om det i termer av moralpanik och debatten fick näring från många håll: från rädslan för ökande osedlighet och oron för sviktande befolkningstillväxt, från upplysningstidens definitioner av civiliserat och ociviliserat, från diskussioner om hur man på bästa sätt upprätthöll en god moral, samt från nya föreställningar om moderskap och kvinnlighet. För att bara nämna några. Barnamord som fenomen behandlades i rent juridiska sammanhang, men även i de framväxande rättsmedicinska diskurserna, i politiska och ekonomiska diskussioner och i såväl populärkulturella genrer som skillingtryck och visor som i finkulturens litteratur och opera. Detta gällde i stora delar av Europa, trots att barnamordsbrotten i praktiken utgjorde en mycket liten brottskategori. Samtidens uppmärksamhet kan tolkas mot bakgrund av att barnamord användes som ett sätt att lyfta fram och debattera sådant som uppfattades som allvarliga samhällsproblem, sådant som osedlighet, fattigdom, den traditionella rättsapparatusens bristande effektivitet eller kvinnors utsatthet i "husbondeväldet". Oavsett ståndpunkt, genre och sakfråga kunde barnamorden bli retoriskt effektiva vapen i argumentationen.

Nutiden har också visat den tidigmoderna tidens barnamord en till synes omtiverat stor uppmärksamhet. Men i själva verket finns goda skäl för det stora intresset. Frågor om barnamord kom som nyss nämnts in i stora delar av 1700-talets samhällsdebatt samtidigt som de berörde de mest intima delarna av enskilda mäns och kvinnors liv och de gällde liv och död. Genom att – som Mona Rautelin gör – studera barnamord som ett lokalt fenomen format av sociala, kulturella, politiska och ekonomiska faktorer, finns stora möjligheter att säga något väsentligt och nytt om 1700-talets samhälle: lokalt, socialt, kulturellt, politiskt

och ekonomiskt. Hon bidrar därmed till att fördjupa och problematisera vår bild av 1700-talets samhälle.

Karin Hassan Jansson

Stefan Rimm, *Vältalighet och mannafostran: retorikutbildningen i svenska skolor och gymnasier 1724–1807*, Örebro Studies in Education 32 (Örebro: Örebro universitet, 2011). 349 s.

Att vältalighet var en högt värderad förmåga i det svenska 1700-talets offentliga liv är väl känt. Att träning i konsten att tala och skriva intog en framskjuten plats i tidens undervisningsväsende står också klart. Men hur yttrade sig denna ställning och hur bedrevs skolundervisningen i retorik? Hur var undervisningen kopplad till tidens uppfostringsideal, liksom dess manlighetsformering och föreställningar om medborgarskap? Frågorna har tangerats tidigare i forskningen, men föremål för en samlad undersökning har de blivit först i Stefan Rimms avhandling *Vältalighet och mannafostran*, framlagd vid Örebro universitet hösten 2011. Övergripande syfte med denna undersökning är att granska hur retorikutbildningen i svenska skolor och gymnasier fungerade som medborgar- och mannafostran under åren 1724–1807, den drygt 80 år långa period då det svenska skolväsendet reglerades av 1724 års skolordning.

Avhandlingen, som framlags i ämnet pedagogik, är tillkommen inom ramen för Nationella forskarskolan i utbildningshistoria. Det har resulterat i ett flerskiktat angreppssätt, där läroplanshistoriska analyser av utbildningens innehåll kombinerats med analyser av bakomliggande ideologiska och genusmässiga ordningar, liksom av bestämmande yttre faktorer som skol- och klassorganisation, relation till akademi och vetenskapssamhälle, tillgång till och utformning av läromedel samt rekrytering